

Підготовка дошкільників до вивчення природознавства у школі

Питання наступності між дошкільною та початковою освітою в природознавчій сфері розв'язується шляхом ознайомлення дітей дошкільного віку з природою. Як навчально-виховний, цей процес має пропедевтичний характер, тобто готує дошкільників до вивчення природознавства у початковій школі, а надалі дозволяє успішно засвоювати елементарні знання з ботаніки, зоології, фізичної географії, анатомії й фізіології людини, загальної біології тощо. Але це лише один з багатьох результатів дослідження природи дитиною.

Ознайомлення дітей з природою дає величезні можливості для їх розвитку. В процесі його розширюється орієнтація дітей в навколишньому середовищі, формуються пізнавальні здібності та мисленнєві процеси. Виховний потенціал природного довкілля також значний. В процесі виховання відповідного ставлення до природи формується гармонійна, всебічно розвинена особистість, що має потребу в спілкуванні з природою, інтерес до пізнання її законів, внутрішню мотивацію поведінки і діяльності з охорони природи, переконання в соціальній обумовленості ставлення людини до природи.

Базовий компонент дошкільної освіти визначає загальне коло освітньо-виховних завдань, які стоять перед вихователями ДНЗ, і які розв'язуються комплексно відповідно до програм виховання дітей в дитячому садочку в процесі ознайомлення дошкільників з природою:

- надати елементарні знання дітям про предмети і явища природи;
- розкрити у доступній формі зв'язки між неживою і живою природою, трудовою діяльністю людей;
- озброїти дітей матеріалістичним підходом до вивчення природи;
- виховувати любов до рідного краю.

Розв'язання цих завдань забезпечується активним спілкуванням дошкільнят з природним довкіллям, що сприяє і їх соціалізації. Формування

системи знань у дітей означає створити в їх свідомості чіткі уявлення, навчити узагальнювати свої знання в поняттях, допомогти дітям осмислити закономірні зв'язки між явищами, виробити практичні уміння і навички.

Завдання вихователя – не тільки знайомити дітей з навколишнім довкіллям, представниками рослинного та тваринного світу, але й забезпечити якісно новий підхід до цієї теми. Навчання та виховання в дитсадку проводиться у вигляді навчально-ігрових занять, ігор, образотворчої діяльності. Все це може мати природничу тематику, але обов'язковою є також практична діяльність з догляду за кімнатними рослинами, мешканцями акваріума чи живого куточка, робота на дослідній ділянці дитячого закладу. Засвоєння дітьми знань повинно бути тісно пов'язане з розвитком їхніх пізнавальних здібностей – сенсорного апарату, логічного мислення, уваги, мовлення, спостережливості, допитливості. Для розвитку мислення і формування основ матеріалістичного розуміння світу треба показати дітям природу такою, якою вона є насправді, без містичних доповнень. Найкраще ознайомлювати дітей з предметами і явищами в природі й підводити до усвідомлення зв'язків і відносин між ними. В процесі усвідомлення причинних зв'язків і відносин між явищами природи активно розвивається мислення. Привчаючи дітей спостерігати, тобто цілеспрямовано зосереджувати свою увагу на явищах природи, вихователь розвиває об'єм і стійкість цієї психічної функції, яка перебуває в тісному зв'язку з загальним розумовим розвитком і є необхідною умовою готовності дітей до навчання.

Пізнавальний інтерес до природи теж необхідно виховувати. Вихователь формує не лише знання про природу, а й ставлення дітей до неї. У моральному розвитку дитини особливе місце займає виховання у неї любові до рідної природи і дбайливого ставлення до живого. При цьому завжди треба враховувати вік дитини і знати, що саме привертає її увагу в об'єкті чи явищі. Активна участь дітей у розв'язанні поставлених питань розвиває у них допитливість і робить інтерес до природи стійким.

Природа є також одним із засобів естетичного виховання дітей. Краса природи не залишає байдужим навіть найменших діточок. Шум вітру в кронах дерев, спів птахів, яскравість і різноманітність квітів та листочків, пахощі лісу викликають добрий настрій, але необхідно навчити дітей відчувати прекрасне, щоб у подальшому своєму житті вони уміли сприймати світ у всій його красі й різноманітності.

Для успішного виконання усіх вимог з навчання та розвитку дітей вихователь повинен бути озброєний цілим рядом професійних та людських якостей. У процесі формування в дітей відповідного ставлення до природи велике значення має бажання і вміння самого вихователя знаходити у ній красу і відчувати насолоду від неї. Для ознайомлення дітей з природою вихователю дошкільного закладу потрібний величезний запас знань з різних галузей науки, розуміти закономірності розвитку природи, уміти правильно з позиції матеріалістичної діалектики пояснити дітям зв'язок між природними об'єктами і явищами. Особливо важливо знати природу своєї місцевості: провести спостереження сезонних змін, скласти календар погоди, навчитися розпізнавати найбільш поширені рослини і тварин, знати, де їх можна зустріти. Вихователь повинен уміти організувати куточок живої природи, створити для рослин і тварин умови близькі до тих, у яких вони живуть в природі. Приклад вихователя має вирішальний вплив на виховання у дітей навичок праці. Володіючи необхідними знаннями і уміннями, а також основними методами роботи, вихователь, який любить природу, зуміє зробити її могутнім фактором у всебічному розвитку дитини.

Вимоги, які ставляться до знань і умінь дітей у сфері «Природа» Базового компонента дошкільної освіти, розроблені для кожної вікової групи відповідно до програмних завдань. Ці вимоги передбачають поступове засвоювання природничих знань дитиною, враховуючи когнітивні можливості певного вікового періоду. Дітей другого-третього років життя знайомлять з рослинами, тваринами, явищами неживої природи, навчають виокремлювати їх у просторі, виділяти та правильно називати деякі прикмети

рослин (забарвлення листя, квітів), рух і голоси тварин. При цьому у дітей удосконалюються аналізатори (очний і слуховий), розвивається інтерес і увага до побаченого, формується добре ставлення до живих об'єктів.

У дітей четвертого року життя формується уявлення про предмети і явища природи, з якими вони постійно зустрічаються в житті. Вихователь підводить дошкільників до установлення таких зв'язків, які можна пізнати в процесі предметно-чуттєвої діяльності на заняттях, іграх, відобразити їх у формі конкретних уявлень. Дітей вчать спостерігати, виділяти окремі прикмети рослин, тварин, порівнювати об'єми, групувати їх за зовнішніми ознаками. Діти чотирьох років вже можуть підійти самостійно до встановлення причинно-наслідкових зв'язків між знайомими явищами природи. До п'яти років у дітей формуються вищі форми наочно-образного мислення. Дошкільники можуть засвоювати узагальнені знання, елементарні абстрактні поняття. Дітей вчать виділяти особливості будови рослин, тварин і установлювати їх залежність від умов проживання. До кінця дошкільного віку у дітей повинна бути розвинута елементарна форма логічного мислення, здатність до аналізу і синтезу, уміння виділяти індивідуальні і загальні ознаки рослин і тварин, робити узагальнення. До приходу в школу у дітей формується спостережливість, допитливість, любов і дбайливе ставлення до природи, здатність бачити в ній красиве, інтерес і бажання до сільськогосподарської праці.

Різноманітність форм і методів, які доцільно використовувати у процесі ознайомлення дітей з природою в дитячому садку, є надзвичайно великою. Їх вибір визначається змістом програми і залежить від природного оточення дошкільного закладу, місця та об'єкта спостереження, і обов'язково – від віку дітей і їхнього досвіду. Ознайомлення відбувається і на спеціально організованих заняттях, і в повсякденному житті (наприклад, на прогулянках, під час ігор, праці в куточку природи та на дослідній ділянці).

Основна форма організації ознайомлення дітей з природою – це заняття. Плануються заняття згідно програми, проводяться в певний час за

розробленим планом. Заняття будують так, щоб не тільки надати вихованцям певні знання, але й здійснювати розвиток пізнавальних здібностей, мовлення дітей, виховувати інтерес і любов до природи. Обов'язковою умовою заняття є засвоєння програмного матеріалу усіма дітьми.

Окремим видом заняття є екскурсія. Екскурсія – це заняття, на якому діти знайомляться з природою безпосередньо: в лісі, на полі, в саду, в парку.

Щоденні прогулянки дають широкі можливості для збільшення обсягу ознайомлення дітей усіх вікових груп з природою. Прогулянки можуть мати вигляд невеликих екскурсій, наприклад, огляд дослідної ділянки, спостереження за погодою й сезонними змінами в житті рослин і тварин. Якщо заняття проводяться один раз на тиждень і стосуються різних тем, то щоденні спостереження на прогулянках дадуть можливість дошкільникам прослідкувати розвиток певних явищ у природі як нерозривний процес.

Ознайомлення дітей з природою вимагає постійного безпосереднього спілкування з нею. Однією із умов, яка забезпечує це, є організація в дитячому садку кутка природи. Кожна вікова група повинна мати свій куток природи. Працю і спостереження дітей за рослинами і тваринами організовують протягом року. Також в кожному дитячому садку є своя ділянка, на якій діти проводять більшу частину часу, особливо в теплу пору року, спостерігають за розвитком рослин, збирають врожай, звикають до праці на землі.

Методи, які застосовують у роботі з дошкільниками, традиційно класифікують як словесні, наочні й практичні. У методиці ознайомлення дошкільників з природою всі методи поділяють на дві групи залежно від того, чи ознайомлюються діти з природою через безпосередній контакт з нею, тобто через спілкування з реальними об'єктами природи, чи опосередкованим шляхом – через картину, розповідь тощо. До методів, що забезпечують безпосередній контакт з природою, належать спостереження, нескладні досліди, праця в природі, ігри з природними матеріалами.

В групах раннього і молодшого дошкільного віку особливе значення мають чуттєві сприйняття дітей, тому основним методом буде спостереження. Також велику роль в пізнанні дітьми природи відіграють дидактична гра, показ картин. Враховуючи конкретність мислення і невеликий досвід у дітей середньої групи, потрібно при ознайомленні їх з природою широко використовувати наочний матеріал. Для утворення і закріплення уявлень широко використовують дидактичні ігри з природним матеріалом або картинками із зображенням природних об'єктів, невеликі бесіди. Ознайомлення дітей старшої групи з природою проходить в основному шляхом спостереження на екскурсіях, прогулянках, під час ігор і праці. В роботі з дошкільниками цього віку варто найбільше часу відводити бесідам, розповідям вихователя з використанням картин, кінофільмів, читання художньої літератури. Нижче ми розглянемо особливості застосування різних методів у роботі з дітьми усіх вікових груп дошкільних навчальних закладів.

Розповідь вихователя про об'єкти і явища природи значно розширює знання дітей. Проте живе слово завжди повинно спиратися на конкретні уявлення дітей. Розповідати треба образно і цікаво, використовуючи знайомі і близькі для дітей слова. Розповідь доповнює спостереження дітей: в ході спостереження вихователь пояснює, а потім вже докладніше розповідає дітям про об'єкт, за яким спостерігали.

Одним із найкращих словесних методів, що застосовуються у природознавчій освіті дошкільників, є бесіда. Це цінний метод уточнення і розширення уже набутих знань, збільшення дитячого словника і розвитку у них зв'язної мови. Значення її полягає в тому, що вона активізує розумову діяльність дітей, оскільки в процесі бесіди створюються можливості для використання раніше набутих знань, їх закріплення, збагачення і уточнення. У процесі бесіди діти підводяться до встановлення причинних зв'язків і залежностей у природі, розвивається зв'язна мова дітей, формуються розумові операції, виховується ставлення дітей до природних об'єктів.

Під час бесіди вихователь скеровує хід думки дитини за допомогою запитань. Кількість і порядок запитань залежить від тих завдань, які розв'язуються на занятті, й від віку дітей. Запитання треба формулювати так, щоб актуалізувати досвід вихованців, стимулювати мисленнєві процеси. Доцільно бесіду починати з аналізу явищ, фактів, виділення їх особливостей, ознак, потім переходити до суттєвих зв'язків і залежностей між явищами. Такий аналіз забезпечує перехід до узагальнень, систематизує розрізнені факти. Бесіда не повинна перетворюватися на опитування, але й не можна дозволяти дітям ухилятися від теми. Слід вислуховувати дітей, але не вимагати від них обов'язково повних відповідей, найважливіше спонукати до оцінки власних думок, і поступово підводити до висновків. Важливо не подавати вихованцям готових узагальнень і висновків, а давати можливість самим їх сформулювати. Використання усіх словесних методів, і особливо бесід, вимагає емоційності і небайдужості педагога, щоб тим самим захопити даною темою дошкільників.

Читання художніх творів збагачує знання дітей про природу, формує у них інтерес і любов до неї, розвиває почуття краси. Художній опис вже знайомих рослин, тварин або явищ позитивно впливає на сприйняття дітей, робить його яскравішим, викликаючи інтерес до природи. Художнє слово обов'язково поєднується з використанням наочності: реальними природними об'єктами, картинами та малюнками. Деякі твори можна читати дітям тільки після проведеної екскурсії чи спостереження, щоб створити правильне уявлення про прочитане.

Сутність методики використання казок полягає в тому, що у дітей послідовно закріплюються та розширюються уявлення про окремі об'єкти та явища природи, формуються уявлення про зв'язки та залежності у світі природи, цілісність природи, розвивається позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи. Провідною формою роботи в цій методиці виступає повсякденне спілкування вихователя з дітьми з використанням матеріалу казки. Серед різноманітних методів роботи були творчі та нетрадиційні

(“біном фантазії”; “перевернення” казки”; “вінегрет” з казок; продовження дитиною казки, розпочатої вихователем; придумування нового закінчення казки; казка в заданому напрямі; казки “навпаки”; гра-казка тощо).

Ілюстративні посібники супроводжують розповідь вихователя та читання художньої літератури, використовуються для ознайомлення дітей з природою тоді, коли об’єкти і явища її недоступні для безпосереднього спостереження. До таких посібників доводиться вдаватися, наприклад, при ознайомленні дітей з домашніми і дикими тваринами. Крім того, ілюстрації потрібні для уточнення і розширення уявлень дітей про знайомих тварин, рослини, сезонні явища в природі тощо.

Картини, діафільми й кінофільми, які відображають природу, повинні викликати у дітей почуття, близькі до сприйняття дійсності. Під час їх використання показ супроводжується розповіддю вихователя чи бесідою з дітьми, і в такому випадку його можна проводити в усіх вікових групах. Розповіді за картинами проводяться у старшій групі. Розповідь дітей про картину складається ними у вигляді коротенького оповідання, і допомагає дошкільникам краще закріпити здобуті знання, розвиває зв’язне мовлення.

Готуючись до заняття з використанням картин, діафільмів, кінофільмів вихователь повинен добре ознайомитися з їхнім змістом, усвідомити, що повинні побачити діти, і що засвоїти в результаті перегляду, які нові слова їм треба запам’ятати, продумати свої запитання до дітей. Після перегляду з метою закріплення та узагальнення матеріалу з дітьми проводиться бесіда.

Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є гра. Але при умілій організації з боку вихователя вона стає ефективним методом ознайомлення дітей з навколишнім світом. Чим менші діти, тим частіше гра застосовується як метод освітньо-виховної роботи з ними. Ігри проводять під час занять, прогулянок, екскурсій у спеціально відведений для них час. У молодших групах гра звичайно продовжується протягом усього заняття. В середній і старшій групах їй відводиться певна частина заняття, і триває вона від 5 до 20 хвилин. Для розв’язання завдань з ознайомлення дошкільників з

природою в дитячому садку використовуються наступні види гри: будівельно-конструктивні, творчі, рольові, дидактичні і рухливі.

На прогулянках широко практикують ігри дітей з природним матеріалом. Будівельно-конструктивні ігри з природними матеріалами (піском, водою, глиною, снігом, льодом, листям, плодами тощо) – одні з найулюбленіших дітьми ігор у всіх вікових групах. Цінність їх полягає в тому, що діти знайомляться з властивостями природних матеріалів. У дітей розвивається уява, вміння зосереджуватися, доводити до кінця почату справу, співвідносити свої дії з діями інших, домагатися узгодження. Знайомство з архітектурними формами і відображенням їх у будівлях сприяють формуванню естетичних почуттів. Оскільки ці ігри проводяться на повітрі і пов'язані з руховою активністю, вони мають важливе оздоровче значення. Бавлячись такими іграшками, як вертушки, стріли, млинки, діти ознайомлюються з дією вітру і води, засвоюють ряд фактів, які пізніше допоможуть їм зрозуміти найпростіші фізичні закони (плавання предметів у воді, рух у повітрі тощо). Гуляючи з дітьми у лісі, дуже корисно звернути їхню увагу на сучки, сухі гілки, корені, які своїм виглядом нагадують птахів, звірів, людей. Поступово діти починають придивлятися до природного матеріалу і відшукувати у ньому схожість із знайомими предметами. Це приносить їм велику радість, сприяє розвитку в них спостережливості і уяви.

Дидактична гра – мабуть, найдоцільніший засіб, який можна використовувати в усіх видах діяльності і формах організації дітей. Дидактичні ігри під час ознайомлення дошкільників з природою виконують три функції: закріплення знань про природу; діагностика наявних у дітей знань про природу; формування знань про природу. У процесі дидактичних ігор у дітей виховується вміння уважно слухати і відповідати на запитання, самостійно розв'язувати поставлене завдання, пригадувати, думати, утримуватися від бажання щось сказати, коли правила гри цього не дозволяють. Все це сприяє розвитку вольових процесів, мови, мислення, уваги, пам'яті. Дидактичні ігри, які проводяться під час занять, допомагають

дітям засвоїти якості предметів і уточнити здобуті при спостереженні за природою уявлення, ігри з природним матеріалом чи його зображеннями є основним способом сенсорного виховання, розвитку пізнавальної активності.

Словесні дидактичні ігри, наприклад, «Упізнай предмет з розповіді», «Вгадай, що це таке» або «Хто це?», організовують на використанні знайомого дітям матеріалу. За допомогою таких ігор активізується мислення дітей, розвивається мова. Підвести дітей до класифікації об'єктів на основі набутих ними конкретних уявлень допомагають дидактичні ігри, у яких треба поєднувати предмети за спільною ознакою: назвати, що росте у лісі чи саду; підібрати малюнки з зображенням будь-якої пори року; зібрати малюнки птахів, звірів, риб, дерев. Дидактичні ігри треба поступово ускладнювати. Так, наприклад, розпізнавання предметів треба починати з розглядання їх, потім пізнавати на дотик, потім за їх словесним описом і, нарешті, за відповідями на поставлені запитання.

Праця як метод освітньо-виховної роботи в дитячому садку дає можливість дітям набути конкретних знань про природу, встановити деякі зв'язки між розвитком рослин і доглядом людини за ними. Основним її виховним завданням є вироблення у дітей інтересу, дбайливого ставлення до живої природи, формування вмінь і навичок з догляду за рослинами і тваринами, вміння правильно користуватися знаряддями праці. Систематична праця на городі, в саду, квітнику і куточку природи сприяє формуванню в дітей високих моральних якостей.

Праця в дитячому садочку застосовується в повсякденному догляді за рослинами і тваринами на земельній ділянці і в куточку природи, інколи на заняттях. Проте працю дітей не можна перетворювати на самоціль. Виховуючи у дітей ті чи інші навички, треба розширювати і закріплювати набуті ними знання про природу. Наприклад, перед сівбою діти повинні роздивитися насіння (форма, розмір, колір), перед садінням живців повторити назви частин рослин (стебло, листя, квітка). У дітей треба виховувати свідоме ставлення до праці, вимагати, щоб вони осмислювали,

розуміли мету своєї роботи. Дуже важливо, щоб діти не лише засвоїли той чи інший прийом, а й розуміли, для чого він потрібний. Коли ж усю діяльність дітей звести до механічного виконання тих чи інших операцій, то який би ефективний не був результат, праця втратить свою освітньо-виховну цінність. Будь-який новий прийом вихователь повинен пояснити і показати. Потім цей прийом повторюють у середній групі двоє-троє дітей, а у старшій – один чи двоє. Тільки після цього можна приступити до виконання цього прийому усією групою. Постійне використання тих самих прийомів веде до утворення трудової навички.

До основних прийомів, що використовуються у трудовому вихованні дітей, належить ознайомлення їх з працею дорослих (наприклад, самого вихователя), доручення дітям різних трудових операцій і перевірка їх виконання, оцінка проробленої роботи вихователем та усією групою.

Праця об'єднує, дисциплінує, виховує почуття відповідальності за життя живих істот, адже пташка, позбавлена корму, може через добу загинути, несвоєчасно политі рослини під час спеки засихають. Важливе значення має естетичне задоволення, яке одержують діти від краси вирощених ними квіткових рослин, від доглянутих кімнатних рослин тощо. Рухова активність на повітрі сприяє більш інтенсивному обміну речовин, удосконалює координацію рухів, зміцнює нервову систему дітей.

Щодо праці в куточку природи, то у першій молодшій групі мешканців доглядає вихователь у присутності дітей, які допомагають йому: приносять поливальницю, поливають рослини, годують рибок, тощо. У другій молодшій групі діти самі, але під наглядом вихователя, щоденно годують рибок, поливають квіти. У середній групі діти виконують окремі доручення вихователя по догляду за рослинами і тваринами, але при цьому слід враховувати індивідуальні особливості дітей. Деяким з них треба давати нескладні доручення: нарізати для кролика моркву, погодувати морську свинку. У старшій групі практикують чергування дітей по двоє-троє. Це найбільш поширена форма застосування праці, оскільки вона виховує у

дошкільників відповідальність за доручену справу. Чергують по черзі усі діти. За допомогою вихователя вони оглядають і поливають рослини в куточку природи, протирають їх листя, годують риб та інших тварин, чистять клітки, сіють овес для птахів. Здаючи чергування, діти повинні розповісти, що вони робили і що спостерігали. Це привчає їх уважніше ставитися до своїх обов'язків. Час від часу вихователь проводить у куточку природи роботу разом з дітьми усієї групи, наприклад, періодично організовує миття кімнатних рослин. Протягом року вихователь стежить за тим, щоб діти дбайливо ставилися до мешканців куточка природи, працювали акуратно, дружно, завжди доводили до кінця почату роботу.

Для того щоб праця не стомлювала дітей, а приносила їм радість і задоволення, завжди потрібно дотримуватись правил гігієни. Влітку рекомендується працювати у нежаркий час – зранку чи надвечір. Під час роботи треба стежити, щоб пози дітей були правильними. Треба чергувати один вид роботи з іншим і добирати інвентар, що відповідає віковій зросту дітей. Після будь-якої роботи, незалежно від того, де вона проводиться – на земельній ділянці чи в куточку природи, – діти повинні ретельно вимити руки з милом.

Спостереження займає особливе місце у пізнанні дітьми природи, оскільки воно базується на чуттєвому сприйманні, забезпечує живий контакт дітей з реальними об'єктами природи, в результаті чого у дітей формуються реалістичні уявлення про об'єкти природи та зв'язки між ними. Спостереження – це цілеспрямоване сприймання, складний пізнавальний процес, у якому виявляється єдність чуттєвого і раціонального. На основі спільної діяльності аналізаторів, завдяки слову вихователя у дітей утворюються конкретні знання, розвивається мислення, мова, виховується інтерес і любов до природи, відчуття прекрасного.

Спостереження в природі, що проводяться з дітьми дошкільного віку, класифікуються залежно від тривалості (епізодичні, або короткочасні, і

тривалі); дидактичної мети (первинні, повторні, заключні, порівняльні); способу організації (колективні та індивідуальні, планові й позапланові).

Залежно від об'єкта і віку дітей спостереження можуть бути епізодичними, тривалістю кілька хвилин, та тривалими, що проводяться протягом багатьох днів, а інколи й тижнів.

У групах раннього і молодшого дошкільного віку дітей можна залучати до спостережень за погодою, домашніми тваринами, рибами і птахами, які є в куточку природи. Спостереження ці короткочасні, проте часто повторюються. У середній групі, крім короткочасних спостережень, організовуються й більш тривалі. У старшій групі тривалим спостереженням відводиться найбільше часу: діти стежать за розвитком рослин з насіння, перетворення комах, сезонними змінами у природі тощо. Під час тривалих спостережень діти мають можливість помічати послідовність у настанні природних явищ, їх видимий зв'язок. Ці спостереження діти середньої групи виконують під керівництвом вихователя, а старшої – самостійно. Для того, щоб спостереження сприяли формуванню правильних уявлень і розумовому розвитку дітей, вихователь повинен керувати ними, він пояснює дітям мету спостереження, ставить запитання, які скеровують їхню увагу на характерні особливості об'єкта чи явища. В ході спостереження необхідно включати різні аналізатори дітей. Вихователь повинен добиватися того, щоб діти роздивлялися об'єкти, слухали звуки, які вони утворюють, гладили та торкалися того, що вони сприймають. Робота аналізаторів активізується, якщо у ході спостережень вихователь використовує ігрові і практичні дії дітей з природними об'єктами. Цінним методичним прийомом, який активізує мислення дітей під час спостереження, є порівняння, зіставлення характерних особливостей об'єктів чи явищ за відмінностями або схожістю. При порівнянні об'єктів природи діти легко встановлюють ознаки, за якими відрізняються об'єкти один від одного. Порівняння за відмінностями проводяться у всіх вікових групах. Порівняння за схожістю звичайно дається дітям важче, оскільки вони не можуть самостійно виділити істотні

властивості схожих предметів. Цей прийом можна застосовувати у спостереженнях з дітьми старших груп. Спостереження можна проводити під час занять, екскурсій, щоденних прогулянок, роботи на земельній ділянці, в куточку природи.

Спостереження за будь-якими об'єктами природи не повинно бути стихійним, неупорядкованим. Вихователь має керуватися певним планом, щоб досягти більшої ефективності спостереження, комплексного виконання завдань ознайомлення дошкільників з природою. Під час спостереження за явищами неживої природи доцільно скористатися такою схемою:

1. Оцінка краси, своєрідності явища природи.
2. Визначення доступних розумінню дітей причин явища.
3. Значення цього явища в житті природи, діяльності людини.

Під час спостереження за явищами живої природи (рослин) доцільно дотримуватися такої схеми:

1. Оцінка естетичного вигляду і особливостей будови рослини.
2. Вимоги рослини до умов життя.
3. Значення рослини для природи і життя людини.
4. Інтерпретація сприйнятого у світлі знань дітей.

Спостереження за тваринами можна проводити за такою схемою:

1. Оцінка естетичного вигляду і особливостей будови тварини залежно від способу життя.
2. Спосіб життя тварини (де живе, чим живеться, як захищається, які сезонні зміни).
3. Значення тварини в природі й в житті людини.
4. Інтерпретація сприйнятого у світлі знань дітей.

У ході взаємодії з твариною дітей спрямовують на знаходження тотожності з людиною: умиваються, дихають, ростуть, захищаються тощо. Під час прогулянок, спостережень за мешканцями куточка природи педагоги використовують прийом екологічної емпатії: «Про що говорить нам папужка?», добір цікавої наукової інформації про спосіб життя рослин і

тварин, розподіл знань на «порції» за певною темою, спонукання дітей до самостійних «відкриттів», сприяння накопиченню позитивних переживань у процесі пізнання. Виховний вплив спрямовується на розвиток сенсорних систем, виокремлення естетичних властивостей об'єктів та явищ природи: кольорів, форм, звуків, структури поверхні, запахів.

Дослід визначається як спосіб матеріального впливу людини на об'єкт з метою вивчення цього об'єкта, пізнання його властивостей. Отже, це спостереження за спеціально створених умов, вважаючи, що в процесі проведення дослідів діти повинні спостерігати, діяти, робити самостійні висновки. Використання дослідів цінне тим, що знання, яких набувають діти, мають особливу доказовість, повноту і міцність. Якщо у практичній діяльності бере участь вихователь, а діти споглядають, то це ілюстративний, або демонстраційний дослід. Однак у процесі формування знань про природне середовище та екологічного виховання перевагу треба віддати навчальному досліді. В його умовах практично діє кожна дитина: знаходить відповіді та пояснення, досягає очевидних результатів, перевіряє знання і можливості. Незважаючи на складність, цей дослід має високу результативність внаслідок активізації особистості. Враховуючи специфіку пошуково-дослідної діяльності, вихователь повинен суто умовно орієнтуватися на структуру такої діяльності, функції кожного компонента, зміст вихідних і підсумкових складників. Беручи за основу структуру досліді і враховуючи чуттєво-предметну сутність пошуково-дослідної діяльності, в ній можна виділити елементи: вихователь та його діяльність у галузі екологічного виховання; задум і планування діяльності, визначення його мети, засобів, змісту складників до початку і після закінчення дослідження; практична робота вихователя і дітей; інтерпретація результатів цієї діяльності в інші її види з дещо зміненим змістом, завданнями й умовами.

Залежно від обсягу та складності організації і проведення дослід може проводитися як ціле заняття, так і бути його компонентом. Слід пам'ятати, що нові знання як результат самостійного «відкриття» дитини мають

формуватись на знаннях, попередньо нею засвоєних. Отже, нескладні досліди проводять під час занять, екскурсій у природу, прогулянок, цільових прогулянок та праці в природі з метою закріплення, узагальнення та систематизації знань дітей старшого дошкільного віку.

Вихователю необхідно особливо ретельно готуватися до проведення дослідів, спершу логічно продумати свою діяльність і діяльність дітей, забезпечити її методично. Треба визначити послідовність етапів роботи, способи фіксації даних, основні та допоміжні засоби й матеріали, тобто планування роботи повністю підпорядковується єдиній меті переходу теоретичних уявлень дошкільників на рівень узагальнених систематизованих знань.

Оскільки правил виведення закономірностей з окремих фактів, доступних для розуміння у дошкільному віці, є три – часові, послідовні та причинно-наслідкові, то вихователь може висловити одне або декілька припущень спільно з дітьми. Тому з допомогою гіпотези здійснюється перевірка знань дітей, пошук можливостей їх поглиблення та узагальнення. Таким чином, гіпотеза повинна бути сформульована як висловлювання про певні емпіричні факти і події й обов'язково ґрунтуватися на теоретичних припущеннях, містити деякі дані з життя того чи іншого об'єкта природи. Гіпотеза мусить вміщувати певні знання, що підлягають пошуковій перевірці. Не варто обмежуватися формулою “якщо – то”, необхідно спонукати дітей до висловлювання протилежного твердження. Це має особливе значення при розкритті причинно-наслідкових зв'язків, коли треба довести, що певне явище в природі є причиною іншого. Специфіка способу перевірки гіпотези – також надзвичайно важливий момент у реалізації діяльності дітей.

У процедурному відношенні пошуково-дослідницька діяльність є найскладнішою, але саме вона відрізняється чіткою структурою, вимагає послідовного виконання чітко визначених правил і завжди дає очікуваний результат. Структура самого дослідження складається з 4 етапів. Перший етап –

підготовка дітей до досліду – має бути спрямований на виявлення їхніх знань про певні об'єкти та природні явища і створення атмосфери зацікавленості. Цьому сприятимуть доречно поставлені запитання, цікава розповідь дорослого. Другий етап – початок досліду; обговорення умов і висування припущень. Якщо діти мають необхідні знання, вони можуть самі висувати припущення у вигляді певних висловлювань. вони будуть правильні, вихователь підтверджує це дослідом. Неправильні припущення треба спростувати. Після цього дослід має обговорюватися. Всі умови в ході досліду повинні бути однакові, окрім якоїсь одної. Це необхідно для того, щоб забезпечити чистоту експерименту. Третій етап – хід досліду. Четвертий етап – заключний; обговорення наслідків досліду. На цьому етапі робляться певні висновки, тобто початкові припущення підтверджуються або спростовуються.

Особливість системи пошуково-дослідної роботи як структурного компонента всієї діяльності полягає в тому, що у дітей формуються здібності розглядати конкретні природні явища. Діти не лише сприймають властивості об'єктів природи, а й виділяють, оцінюють справжні необхідні умови здійснення природних процесів, тобто вони можуть з'ясувати і проаналізувати і зовнішні умови, і внутрішню зумовленість змін, що відбуваються з об'єктами або явищами природи.

Найбільше дослідів в дитячому садку проводиться з метою вивчення властивостей об'єктів неживої природи: води, повітря тощо. Внаслідок проведення пошуково-дослідної діяльності під час ознайомлення з природою у чотирирічному і п'ятирічному віці дитина повинна вже добре знати: об'єкти неживої природи – воду, сніг, лід, пісок, глину; явища неживої природи – дим, вітер, дощ, сніг, град. У шестирічному віці дошкільник ознайомлюється з такими явищами неживої природи, як грім, блискавка, веселка, снігопад, хуртовина, льодохід, туман, іній.

Найбільш вдалою освітньою технологією в екологічній освіті дошкільнят є метод проектів. Цей метод розглядається в світовій

педагогічній практиці як альтернативний традиційному підходу, заснованому, головним чином, на засвоєнні готових знань і їх відтворенні.

Метод проектів – це спосіб організації педагогічного процесу, побудованого на взаємодії педагога і вихованця між собою та навколишнім середовищем у реалізації проекту – поетапній практичній діяльності заради досягнення визначеної мети. Сучасна педагогічна наука розглядає проектування в освітній галузі як створення на діагностико-прогностичній основі цілісної системи, що забезпечує гарантоване досягнення спланованого результату.

Метод проектів набуває все більшого поширення в практиці навчальних закладів. Збільшується і кількість підходів до тлумачення його сутності. Проект – процес, який просувається до певної мети, призводить до змін, має чіткі часові рамки, передбачає створення робочої групи і завжди проходить низку чітко визначених етапів: постановка проблеми, планування (допускає гнучкість та зміни під час його виконання), реалізація, оцінка результатів. Метод проектів передбачає сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих за своєю суттю. Отже, метод проектів у сучасних умовах є ефективним у використанні дошкільної освіти, тому ми схилиємось до думки зазначених науковців, що саме метод екологічних проектів забезпечить системність та результативність реалізації завдань виховання екологічної культури в дошкільнят.

Реалізація міні-проектів здійснюється в ігровій формі, через залучення дітей до різних видів творчої та практичної діяльності в безпосередньому контакті з різними об'єктами природного та соціального середовища. Увага вихованців зосереджується на значенні та використанні людиною тих чи інших об'єктів і явищ природи, як вони впливають на здоров'я, та на дбайливому ставленні до них, на природоохоронній діяльності. Виконання проектів навчає дошкільників розуміти світ природи рідного краю, спрямовувати до пізнання навколишньої природи, виховати дбайливе

ставлення до всього живого. Для створення екологічних проектів пропонуються теми: «Гриби», «Птахи», «Комахи», «Квіти», «Земля».

Цілями екологічних проектів є: актуалізація навичок, умінь, знань дитини, спрямованих на практичне використання у взаємодії з оточуючою природою; стимуляція потреби дитини в самореалізації, самовираженні у художньо-творчій діяльності; реалізація співробітництва дітей та дорослих; поєднання колективного та індивідуального в педагогічному процесі; виховання емоційної культури дошкільників у взаємодії сім'ї і дошкільного закладу.

Освітній проект має ігровий сюжет і є складовою частиною системи екологічної освіти в ДНЗ, доповнюючи освітній процес. Для прикладу подаємо приблизну структуру проекту, яка не є жорстко регламентованою, але варто дотримуватися етапів роботи. Перший етап – підготовчо-організаційний, його метою є мотивація обраної проблематики; визначення шляхів, способів, методів, прийомів, форм реалізації проекту. Сюди входить обговорення ідеї та мети проекту, дискусія, обмірковування шляхів реалізації проекту, форми представлення результатів проекту, розподіл методичних доручень. Другий етап – технологічний. Його мета – організація роботи методичної служби, творчої групи, інформаційно-консультаційного центру. Формами роботи можуть бути: виставка педагогічної та методичної літератури, яка може допомогти в реалізації проекту, планування роботи дошкільного закладу з даного питання, створення екологічного журналу за темою проекту, добір та виготовлення дидактичного матеріалу. Третій етап – реалізація проекту; метою його є виховання основ екологічної свідомості, гуманного ставлення до тварин рослин, формування художньо-естетичних навичок, умінь, розвиток базових якостей особистості дошкільників. Даний етап включає різні форми роботи з педагогами, з дітьми та з батьками. Останній етап – підсумок проекту; його мета: аналіз роботи над проектом, оцінка своєї діяльності. Він включає самоаналіз кожного учасника і підсумково-аналітичну бесіду за круглим столом.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях значна увага приділяється вивченню освітнього простору дитячого навчального закладу. Середовище – це побутові, соціальні, матеріальні та духовні умови існування дитини. Середовище, що оточує дитину в ДНЗ, впливає на створення образу довкілля, стимулює розвиток її внутрішнього світу. Саме в середовищі у дітей і розвивається цілісне розуміння довкілля, уявлення про цінності й значення життя, культуру здоров'я, виникає чітка мотивація певного типу життєдіяльності.

Велике значення має вміння вихователя створити екологічне навчально-виховне середовище, де дитина зможе спостерігати найбільш доступні для розуміння та пояснення природні явища та об'єкти. До елементів навчального екологічного середовища можна віднести архітектурно-ландшафтні та природно-екологічні об'єкти, куточок живої природи, міні-оранжерею, екологічну стежку, рослинну дослідну ділянку та спеціально відведений осередок дослідницької лабораторної діяльності. Навчальним екологічним середовищем можуть бути і спеціально створені кімнати, що містять акваріум, кімнатні рослини та куточок тварин. Якщо в дошкільній установі є кімната природи, тобто спеціально відведене приміщення для утримання тварин і рослин, або кабінет природи (екології), в якому створені необхідні умови для проведення занять, там можна влаштувати міні-город: висадити до ящиків із землею цибулю, овес, горох. Обладнання осередку природи визначається специфічністю і відрізняється від інших кімнат тим, що поряд з різноманітними обладнанням в ньому створюються умови для спостереження, дослідів, демонстрації живих об'єктів природи (рослин і тварин), роботи з виготовлення моделей, у тому числі й проектування на комп'ютері, рольової гри під час занять. Базою для поповнення осередку природним матеріалом, необхідним для заняття, можуть стати об'єкти природного і виробничого (сільськогосподарського) оточення: ліс, луки, водойма, сад, город.

Однією з форм закріплення знань дітей про природу є ведення календаря природи і календаря погоди. Навчальна й виховна цінність їх полягає в тому, що вони унаочнюють мінливість явищ у природі, сприяють кращому засвоєнню дітьми цих змін, формують інтерес до природи, розвивають спостережливість. У практиці роботи дитячих садків найчастіше ведеться календар природи. Він оформляється на одному аркуші паперу, який прикрашають малюнками або наклеєними картинками, відповідно до пори року. Під заголовком «Календар природи» розміщують три колонки, відповідно до трьох місяців сезону, розграфлені на 30 днів. Унизу розміщують кишеньки для вкладання дитячих малюнків, олівця: діти замальовують час від часу найцікавіші явища природи і вставляють малюнки в кишеньки на календарі. Дітей треба вчити, як позначати погоду на календарі. У молодшій та середній групах календар природи і погоди не ведеться, але для фіксації спостережень за погодою можна використати картинку-іграшку «Яка сьогодні погода». Її вихователю легко виготовити власноруч (круг, в якому розміщені картинки із зображенням стану погоди, посередині прикріплена стрілка, яка легко крутиться, і вихователь пропонує дітям переводити стрілку на знак відповідної погоди, який зображено на картинці). У старшій групі потрібно вести і календар природи, і календар погоди.

Одним із перспективних та широко застосовуваних методів є моделювання, оскільки мислення дошкільнят відрізняється предметною образністю і наочною конкретністю. Моделювання – наочно-практичний метод навчання. Він ґрунтується на тому, що мислення дитини розвивається за допомогою спеціальних схем, моделей, які в наочній і доступній для неї формі відтворюють приховані властивості й зв'язки того або іншого об'єкта. Метод моделювання дозволяє вихователям використовувати додаткові можливості у розв'язанні різноманітних задач екологічного виховання та навчання. Модель являє собою узагальнений образ істотних властивостей об'єкта, який моделюють (план кімнати, географічна карта, глобус тощо), але

моделювати можна і фенологічні природні зміни, ланцюги живлення, найпростіші біоценози. Найпростіші моделі дошкільники старшої групи із задоволенням намагаються створити самі під керівництвом вихователя.

Цікавим видом роботи є створення у кімнаті природи або у групі «Екологічного панно», що дозволяє дитині моделювати окремі явища природи в режимі наочної перспективи. Це може бути як достатньо велика картина, на якій зображено певний пейзаж, насичений різноманітними символами, що можуть змінюватися, або дерево об'ємної форми, на гілках якого відповідно до сезонних змін розміщуються певні об'єкти. При роботі з таким панно діти самостійно прикріплюють до нього те, що пропонує вихователь. Діти запам'ятовують прикмети сезону, одночасно відбувається розвиток дрібної моторики, розвиваються координація у просторі, моторна пам'ять.

Окремого і важливого значення набуває куточок живої природи, де для рослин і тварин створюються умови відповідно до їх біологічних потреб. Стіну біля вікон призначають для розміщення куточка живої природи: акваріума, кімнатних рослин, розсади городніх рослин, трави. Живий куточок для тварин краще розмістити у коридорі чи рекреації. Тримати у куточку природи бажано тільки тих тварин, які добре переносять життя в неволі і не потребують складного догляду. Головне, щоб тварини були частиною навчально-виховного процесу і абсолютно безпечними для життя й здоров'я дітей. Заводити тварин у ДНЗ необхідно з дозволу ветеринарного лікаря, ставити їх на облік і своєчасно робити щеплення. Підбір тварин здійснюється з урахуванням віку і стану дітей. Щоб підтримувати постійний інтерес до куточка природи, необхідно іноді змінювати об'єкти – одні виносити на деякий час, інші заносити. Взимку проводять спостереження за ростом висадженої в горщики чи баночки цибулі, коренеплодів петрушки тощо, за вигонкою й цвітінням цибулинних рослин (тюльпани, мишачий гіацинт, нарциси), за розвитком поставлених у воду гілок вишні. В озелененні слід віддавати перевагу рослинам, що очищують повітря від пилу

та бактерій, поглинають шкідливі речовини. Для підтримання чистоти необхідно здійснювати щоденний догляд за рослинами і тваринами. Педагоги залучають дітей до виконання окремих доручень.

Розглядання гербаріїв і колекцій проводять восени і взимку в процесі повсякденного життя дітей. Це в значній мірі сприяє закріпленню дитячих вражень, вихованню інтересу до рослин. У куточку природи рекомендується мати також природний матеріал для виготовлення різних виробів. Він має зберігатися в гарно оформлених коробках і викладатися за потребою. Бажано мати шафи для зберігання найуживанішого демонстраційного та лабораторного матеріалу (картон, дерево, жерсть, фольга, дріт, шматочки металу, шкіри, тканини, глина, пісок, камінці, гілочки дерев, шишки, дерев'яні дошки, тощо).

Отже, як видно з викладеного вище, дошкільний навчальний заклад має безліч можливостей для підготовки дітей до успішного навчання у школі, формування у них не лише системи готових знань про природу, але й вмінь отримувати ці знання різними шляхами. Успішність такої роботи залежить в першу чергу від готовності та бажання вихователів і методистів максимально використовувати доступні форми і методи ознайомлення дошкільників з природою.

Література.

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К. : Дошкільне виховання, 1999. – 40 с.
2. Богуш А. М. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : підручник для вчз / Алла Михайлівна Богуш, Наталія Василівна Гавриш. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Слово», 2008. – 408 с.
3. Лисенко Н. В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог-дошкільник / Н. В. Лисенко. – К. : Слово, 2009. – 400 с.
4. Плохій З. П. Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника / З. П. Плохій. – К. : Світич, 2010. – 136 с.